

ANALIZA PRAVNO - POLITIČKE
SITUACIJE U REPUBLICI SRBIJI U
KONTEKSTU ZAKONSKOG
REGULISANJA

ISTOPOLNIH PARTNERSTAVA

Naslov: Analiza pravno - političke situacije u Republici Srbiji u kontekstu zakonskog regulisanja istopolnih partnerstava

Izdavač: Labris – organizacija za lezbejska ljudska pitanja

Vojvode Milenka 7/12, Beograd

www.labris.org.rs

labris@labris.org.rs

Autorke: Ljiljana Đajić, Aleksandra Đorđević, Maja Šenk

Lektura i korektura: Milena Beran

Tehničko uređenje, prelom i dizajn: Minja Pavlović

Embassy of the
Kingdom of the Netherlands

Izrada ove analize je podržana od strane Ambasade Kraljevine Holandije u Srbiji, kroz projekat „Pravno priznanje istopolnih parova“.

SADRŽAJ

Kratka istorija LGBTI zajednice u Srbiji.....	3
Dekriminalizacija homoseksualnosti u Srbiji	5
Istraživanja javnog mnjenja koja se ne menjaju	6
Parada ponosa Srbije kao deo borbe za institucionalno priznanje prava LGBTI zajednice	7
Antidiskriminatorni zakoni, pravni okvir i praktična primena	9
Stanje prava LGBTI osoba u domenu zakona iz oblasti porodičnih i imovinskih odnosa	14
Inicijative civilnog društva za pravno regulisanje istopolnih zajednica	17
Uloga premijerke i perspektive za unapređenje prava LGBTI osoba	20
Proces pristupanja Srbije EU i članstvo u Savetu Evrope: Kako evropsko zakonodavstvo reguliše istopolne zajednice.....	21
Definisanje istopolnih zajednica u regionu.....	24
Svetska pandemija COVID-19 i njen uticaj na LGBTI zajednicu u Srbiju.....	25
Zaključak	28
Literatura	29

KRATKA ISTORIJA LGBTI ZAJEDNICE U SRBIJI

Do danas je 27 članica Saveta Evrope priznalo neku vrstu istopolnih partnerstva ili brakova. Od zemalja Zapadnog Balkana sve su, osim Kosova, članice Saveta Evrope, a sve su ili članice ili na putu ka članstvu u EU. Od njih se očekuje da u skorijoj budućnosti usklade svoje zakonske propise na koje su se obavezale, i poštuju odluke Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, kao Visoka strana ugovornica Evropske konvencije o ljudskim pravima.¹ kao i sa propisima Evropske unije. Međutim, Srbija se već dve decenije uporno spotiče na ovom korpusu ljudskih prava, a kao jedna od najvećih prepreka se pokazalo donošenje novih ili usvajanje amandmana na postojeće zakone.² Zato se sada, sa pravom, očekuje da nakon uspešnog organizovanja nekoliko Parada ponosa uzastopno i izmena dela zakonodavstva, konačno dođe i do usvajanja zakona o istopolnim partnerstvima.

Srpski LGBTI (međunarodna skraćenica za termin koja se koristi za označavanje lezbejki, gej, biseksulanih, trans i interseksualnih) pokret kakav danas poznajemo nastaje iz izvornog jugoslovenskog feminističkog pokreta koji je bio aktivan tokom osamdesetih godina XX veka u Jugoslaviji.³ Prva organizacija koja je osnovana u tadašnjoj SFR Jugoslaviji, a koja je imala za cilj borbu za LGBTI zajednicu jeste *Arkadija*. Ova organizacija je osnovana 13. januara 1991. godine, a zvanično je registrovana tri godine kasnije i radila je sa ciljem ukidanja različitih oblika diskriminacije nad LGBTI zajednicom, kako u državnim institucijama, tako i u društvu. Kako je tada u Jugoslaviji bio u toku raspad države praćen ratnim sukobima, *Arkadija* je i zauzela anti-nacionalističku poziciju i dala značajan doprinos tadašnjem antiratnom pokretu.⁴ Sredinom 90-ih deo lezbejki je želeo da se odvoji i samostalno organizuje svoje akcije, te je tako 1995. godine nastala prva organizacija koja se bori za prava lezbejki u Srbiji *Labris*.⁵ Prva politička partija koja će u svom političkom delovanju naći mesta i za LGBTI zajednicu jeste Socijaldemokratska unija koja će imati posebnu radnu grupu *Queeria*⁶ 2000. godine. U trenutku kada su osnivači odlučili da ugase *Arkadiju*, nastaje *Gayten* (preimenovan u *Geten*) 2001. godine.⁷

¹ Saša Gajin, *Model zakona o istopolnim partnerstvima*. Centar za unapređenje pravnih studija: Beograd 2013. str. 9.

² Sofija Petković, *LGBT aktivizam u savremenoj Srbiji: polizacija identiteta i strategije LGBT aktivista*. Etnološko-antropološke sveske 14, no. 25 (2015), str. 50.

³ Hronologija 15-19.

⁴ Hronologija, 27.

⁵ Za više o istoj ovi organizacije pogledati publikaciju koja je izdata povodom dvadeset godina od osnivanja : *Hronologija 20 godina Labrisa organizacije za lezbejska ljudska prava 1995 -2015*. Labris: Beograd 2015.

⁶ <http://www.gej.rs/queeria-centar/>

⁷ <https://www.transserbia.org/>

Danas, pored Labrisa i Getena, brojne organizacije, poput Gej-lezbejskog info centra⁸, Da se zna⁹, Parade¹⁰, Izadi¹¹ rade na unapređenju postojećeg zakonskog okvira. One opstaju uprkos brojnim problemima koji neretko ugrožavaju njihovu bezbednost.

Kada govorimo o post-petooktobarskoj Srbiji mora se napomenuti da pitanje prava LGBTI zajednice nije bilo visoko na političkoj agendi iako su pomenute organizacije bile deo širokog društvenog pokreta koji je revoluciju i sproveo. Već u Vladi premijera Zorana Đinđića je bilo jasno da se *homofobija isprepletala sa društvenim tkivom posleratne Srbije*, kako ističe Bilić, iako će sam proces evrointegracijama u narednim godinama donekle biti uslovljen i ljudskim pravima.¹² U naredne dve decenije Srbija će usklađivati svoje zakonodavstvo u skladu sa regulativima Evropske unije i međunarodnim konvencijama. U tom kontekstu LGBTI zajednica je ponovo stala na strani jednog šireg društvenog pokreta čiji su zajednički ciljevi ravnopravnost svih građana/ki, jer društvo koje teži ravnopravnosti, teži i rešavanju probleme LGBTI zajednice.¹³ Postoje mišljenja da je upravo zbog toga potrebno da se borba ne svodi na prava samo jedne društvene grupe, već da je potrebno da se LGBTI zajednica stvori neki svoj politički program koji bi uzimao u obzir i lokalni kontekst, jer kada je u prethodnom periodu bila deo agende političkih partija, to nije dovelo do željenih društvenih promena.¹⁴ Kada se govori o aktuelnim strategijama savremenog LGBT pokreta, oni su isti već dve decenije. Neki autori smatraju da bi pomenute organizacije trebalo da se više oslanjaju na svoju agendu iz 90-ih godina koju su karakterisali snažni antinacionalistički sentiment i povezanost sa širim društvenim pokretom, jer bi to, po njihovim rečima, moglo da dovede do društvenih promena koje ovde uporno izostaju.¹⁵

⁸ <http://gayecho.com/glic/>

⁹ <https://www.dasezna.lgbt/>

¹⁰ <http://parada.rs/>

¹¹ <https://izadi.rs/>

¹² Bojan Bilić, Bojan Bilic, Evropa ♥ gejeve, str. 122.

¹³ Petković, 70.

¹⁴ Jedna od takvih grupa je bila *Queer Belgrade Collective* koja se zalagala za prevazilaženje različitih seksualnih i rodni orijentacija i načina na koji je tadašnja LGBTI scena u Srbiji funkcionisala kroz nevladine organizacije. Ova grupa se zalagala za povezivanje nekadašnjeg kulturnog jugoslovenskog prostora i antimilitarizam a pre svega snažno borila protiv ukorenjenih patrijarhalnih vrednosti, mačizma i klerikalizma. Bilić kao jednog od prethodnika ove grupe navodi i Dejana Nebrigića jednog od prvih otvorenih gej aktivista koji je ubijen 1999. godine. Za više o ovoj grupi pogledati na : Bojan Bilić, Irene Dioli, *Queer Belgrade Collcetive: s one strane identitetskog aktivizma u Srbiji i na jugoslovenskom prostoru.* u *Na raskršću opresija interseksionalnost & LGBT aktivizam u Srbiji i Hrvatskoj*, ur. Bojan Bilić, Sanja Kajinić, Centar za kvir studije Beograd 2017, str. 147 – 167.

¹⁵ Dajč, Haris, Isidora, Jarić. LGBT pokret i nacionalni sentiment i :politike isključivosti unutar LGBT zajednice u Srbiji. *Antropologija* 20, no. 3 (2020). 213.

DEKRIMINALIZACIJA HOMOSEKSUALNOSTI U SRBIJI

U delu nekadašnjeg jugoslovenskog zakonodavstva, tačnije u srpskom, bosanskom i kosovskom Krivičnom zakoniku, prepoznato je i kriminalizovano delo dobrovoljnog odnosa muškaraca, ali ne i žena, nazivajući ih *protivprirodnim bludom* i predviđajući kaznu od dve godine zatvora za ovo krivično delo.¹⁶ Tako je bilo sve do sredine sedamdesetih godina kada je, u okviru rasprave o novom Ustavu, Slovenija htela da započne i raspravu o dekriminalizaciji ove odredbe, iako je u svom zakonodavstvu nije imala.¹⁷ U Srbiji će te inicijative doći kasnije, Jovan Ćirilov je 1986. godine na X Savezu komunista Srbije istakao zahtev da se legalizuje ljubav „dvojice koji se vole“¹⁸, ali je do izmene Krivičnog zakonika u SR Srbiji došlo 1994. godine kada će ovaj stav biti izbrisan iz zakona.¹⁹

Nakon 5. oktobra i smene vlasti, spoljna politika tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, a potom i Državne zajednice Srbija i Crne Gore, bila je okrenuta ka realizaciji ciljeva vezanih za integraciju u Savet Evrope i Evropsku uniju. Za to je bilo neophodno menjati zakonodavstvo.²⁰ Nakon što je diskriminacija u javnom prostoru po osnovu ličnog svojstva, uključujući i seksualnu orijentaciju postala zakonski kažnjiva²¹ prešlo se i na druga zakonska rešenja i propise. Tako je Zavod za transfuziju krvi doneo, na inicijativu Labrisa, odluku da izmeni svoju bazu davaoca krvi i izbrise sekciju "0041 – Visoko rizično seksualno ponašanje: homo, biseks, promiskuitetni"²², dok je Zakon o zaštiti podataka o ličnosti koji je donet 2008. godine imao, između ostalog, i cilj da spreči da se osetljivi podaci koji se tiču nečije seksualne orijentacije mogu prikupljati bez prethodnog datog slobodnog pristanka osoba. Burna rasprava vodila se tokom donošenja i usvajanja Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Zakon o rodnoj ravnopravnosti je bio u jednom trenutku povučen iz procedure usled velikih protesta koji su bili predvođeni Srpskom pravoslavnom crkvom. Konzervativnim strujama je takođe smetao i član 21 iz Zakona o zabrani diskriminacije koji kaže: „Seksualna orijentacija je privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorско postupanje zbog takvog izjašnjavanja je zabranjeno“²³. Oba zakonska predloga su, ipak, usvojena 2009, za njih su glasale sve članice

¹⁶ Krivični zakon FNRJ je kažnjavao homoseksualni čin zatvorskom kaznom do dve godine zatvora. Službeni list FNRJ, br. 13/1951, član 186, str. 205. Dostupno na : <http://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/bib-propisi/restitucija/31-krivicni-zakonik.pdf>

¹⁷ Hronologija, 44

¹⁸ Hronologija, 45

¹⁹ Ibid.

²⁰ Usvojeni su sledeći zakoni : Zakon o radiodifuziji usvojen 2002. godine a koji je predviđao zabranu emitovanja govora mržnje, i po osnovu seksualne orijentacije, na radio stanicama i televizijama, a Zakon o javnom informisanju usvojen naredne godine je takođe sankcionisao i diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije; Nakon medija koji su sada bili dužni da izveštavaju takoda ne diskriminišu po pitanju nečije seksualne orijentacije od 2005. godine zakonom je zabranjena diskriminacija i u oblasti rada a od 2006, i u oblasti obrazovanja.

²¹ https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf

²² <http://parada.rs/announcement/2007-2/>

²³ Marija Radoman, *Istraživanje stavova LGBT populacije o sektoru bezbednosti*, Filozofija i društvo XXIII (1) 2012, str. 153.

vladajuće koalicije, osim Jedinstvene Srbije, dok je iz redova opozicije jedino Liberalno demokratska partija dala podršku.²⁴ Pregled kratke i burne istorije LGBTI zajednice u Srbiji u protekle dve decenije pokazao je da je moguće promeniti institucionalne okvire, ali da je dug put u društvene promene.

ISTRAŽIVANJA JAVNOG MNJENJA KOJA SE NE MENJAJU

Iako je ukidanjem člana zakona *Krivičnog zakonika* koji kažnjava tzv. *protivprirodni blud* 1994. godine došlo do pravne dekriminalizacije, stavovi javnosti o toj temi se nisu značajno promenili. Te iste godine je *Arkadija* radila istraživanje koje je pokazalo široko rasprostranjenu mržnju u javnosti, pa čak i netrpeljivost među samim feministkinjama prema lezbejkama.²⁵ Petnaest godina kasnije istraživanje koje je sprovedla Gej-strejt alijansa u saradnji sa organizacijom CeSID je dalo slične rezultate i pokazalo da srpsko društvo nije daleko odmaklo posle skoro pune decenije puta ka evropskim integracijama. I dalje je za većinu populacije u Srbiji bilo prihvatljivo jedino da „homoseksulanost kao pojava ostane u domenu privatnog – da je javno istupanje – neprihvatljivo”.²⁶ U istraživanju koje je 2010. godine sprovedla nevladina organizacija *Atina* ponovo se došlo do istih zaključaka. U izveštaju o ovom istraživanju kaže se da ponovno otkazivanje Parade ponosa te godine ne treba da iznenađuje, budući da država ne može da zastupa različite stavove od stavova stanovništva. Pripadnici LGBTI zajednice tih godina izbegavali su prijavljivanje nasilje koje im se događa usled nepoverenja u institucije.²⁷ U godinama kada je postalo moguće održavati Parade ponosa došlo je do neznatnog smanjenja prijavljivanja nasilja i diskriminacije nad pripadnicima/cama LGBTI zajednice, navodi Gej strejt alijansa u svom godišnjem izveštaju za 2014 godinu.²⁸ Istovremeno u javnom prostoru je bilo dosta i diskriminacije i govora mržnje izrečenog od strane pripadnika Crkve, desno orijentisanih policara i javnih ličnosti.²⁹ Jedan od javnosti najpoznatijih političara sa konzervativnijim stavovima je i narodni poslanik i predsednik Jedinstvene Srbije Dragan Marković Palma. On je često bio predmet javnih polemika povodom svojih izjava o LGBTI aktivistima/kinjama, ali i drugim javnim ličnostima, usled čega je i tužen nekoliko puta.³⁰ Iako koalicioni partneri, Marković je u javnosti negativno komentarisao i Anu Brnabić,³¹ koja je bila česta meta negativnih komentara uglednih članova vladajuće stranke.³² Sa druge strane, Brnabić

²⁴ Za više o tome kako je izgledao tok skupštinske rasprave pogledati na : <https://www.danas.rs/politika/vlada-prihvatala-samo-sest-od-400-amandmana/>

²⁵ Hronologija...34

²⁶ <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/Istrazivanje-Predrasude-Na-Videlo-2008-GSA.pdf>

²⁷ Za više pogledati istraživanje : Isidora Jarić, *Život između nasilja i supkulturnog geta : LGBTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji*, *Antropologija* 11, no. (2) 2011, 141-164. Dostupno na : <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/c2b1851bed99487daca514c96ae1e249.pdf>

²⁸ Izveštaj je dostupan na : <http://sociojalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2015/04/GSA-izvestaj-2014.pdf>

²⁹ <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-irinej-nije-diskriminisao-lgbt-osobe/>

³⁰ <http://korak-hapi-step.eu/pocelo-sudenje-za-odstetu-protiv-dragana-markovica-palme/>

³¹ <https://www.blic.rs/vesti/politika/palma-o-ani-brnabic-na-prajdu-premijerka-je-dosla-sa-muzem-ili-momkom-ili-vec-sta-je/107f498>

³² Bojan Bilić, *Ane is here: figure zazora, klasne privilegije i premijerka Ana Brnabić*, *Sociologija* LXIII, 2020, str. 388.

su često napadali i politički neistomišljenici jer se, kako oni smatraju, ne zalaže dovoljno za LGBTI prava, a naročito su joj zamerili izjavu da zbog svoje „seksualne orijentacije“ nikada nije doživela neprijatnost.

PARADA PONOSA SRBIJE KAO DEO BORBE ZA INSTITUCIONALNO PRIZNANJE PRAVA LGBTI ZAJEDNICE

Manje od godinu dana od kada je srušen režim Slobodana Miloševića LGBTI zajednica je organizovala prvi Paradu ponosa u srpskoj istoriji zakazanu za 30. jun 2001. godine pod sloganom *Ima mesta za sve nas*. U svom saopštenju organizatori su naveli da iako ocenjen kao visoko rizičan, skup nije bio tako tretiran od strane policije. Napetost je bila dodatno pojačana u zemlji zbog hapšenja Miloševića i njegovog isporučivanja u Hag dva dana ranije.³³ Ono što je bila karakteristika ovih prvih napada na aktiviste, aktivistkinje i LGBTI zajednicu tada, a i danas, jeste da je uvek dolazila od strane desnih grupacija, koje će i u narednim godinama zastupati iste stavove, samo će se imena njihovih organizacija, usled zabranjivanja, menjati. To su, pre svega, organizacije poput Obraza, Naši SNP, 1389, pripadnici raznih navijačkih grupa iz različitih gradova Srbije i Crne Gore i na kraju pripadnici Srpske pravoslavne crkve.³⁴ Druga zakazana Parada ponosa, koja je trebalo da se održi 2004. godine, nije bila održana zbog političkih događaja koji su se desili na Kosovu i Metohiji u martu iste godine. Ubrzo nakon otkazivanja, organizatori su odlučili da se zbog političkih okolnosti koje se ne mogu predvideti borba za prava LGBTI zajednice izmeste u institucije. Ta borba nije olakšana ni činjenicom da je tadašnja Zajednica Srbija i Crna Gora na putu evropskih integracija, potpisala brojne konvencije o ljudskim pravima. Ratifikacija tih konvencija nije sprečila ponovno zabranjivanje Parade.³⁵ U prvoj deceniji 2000-ih, javno mnjenje, nekoliko političkih partija poput Srpske radikalne stranke, Srpske napredne stranke, Demokratske stranke Srbije, Srpski sabor Dveri, kao i mediji, poput lista Pečat, bili su protiv dalje afirmacije LGBTI prava.³⁶

Naredna Parada ponosa inspirisana usvojenim *Zakonom o zabrani diskriminacije* i *Zakonom o rodnoj ravnopravnosti*, bila je najavljena za jesen 2009. godine pod sloganom *Vreme je za ravnopravnost*, , ali je, usled izostanka političke podrške, na kraju doneta odluka da se iz bezbednosnih razloga skup ipak zabrani.³⁷ Povodom ove odluke Ministarstva unutrašnjih poslova organizatori su podneli žalbu Ustavnom sudu, a potom i Sudu za ljudska prava u Strazburu. Ustavni sud je doneo odluku godinu dana kasnije, u

Dostupno na : <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2020/0038-03182003378B.pdf>

³³ <https://www.b92.net/specijal/gay-parada/gay-saop.phtml>

³⁴ <https://www.blic.rs/vesti/beograd/burna-proslost-monaha-antonija-organizator-ekstremistickog-skupa-nasrtao-na-policiju/2zfxgga>

³⁵ Bojan Bilic, *Evropa voli gejeve? Evropeizacija i parade ponosa u Srbiji*, u *Preko duge u Evropu LGBT aktivizam i evropeizacija na prostoru bivše Jugoslavije*, Centar za kvir studije: Beograd 2016. Str. 129.

³⁶ Radoman, 154.

³⁷ <https://www.dw.com/sr/gej-parada-u-beogradu-ipak-otkazana/a-4707073>

decembru 2013. godine, u kojoj se navodi da Srbija nije imala zakonska prava da zabrani održavanje Parade.

U oktobru 2010. godine Parada je okupila oko 500 učesnika iz Srbije i sveta. Brojne pretnje su bile upućene organizatorima i učesnicima dok je na sam dan održavanja skupa došlo do više incidenata. Policija je obezbeđivala događaj sa oko 6000 policajaca, a procena je da se na ulicama našlo isto toliko protivnika Parade. Policija nije uspela da u dovoljnoj meri zaštititi učesnike, povređeno je njih oko 25, dok je uhapšeno oko 250 osoba, a tokom samih nereda povređena su i 132 policajca. Predviđeno je da se naredna Parada održi 2011, ali do toga nije došlo jer je ovaj put izostala podrška vlasti zbog nereda koji su izbili na Paradi 2010 godine. Umesto toga su organizatori zajedno sa aktivistima organizovali akciju pod nazivom "Prajd u četiri zida". Takođe, nakon jednog od panela aktivisti su izašli iz Medija centra i zaustavivši saobraćaj na Terazijama razvili zastave i transparente "Ljubav. Normalno".³⁸ I naredna Parada ponosa 2012. godine nije dobila dozvolu od Ministarstva unutrašnjih poslova da se održi, pa je i te godine ponovo bio organizovan "Prajd u četiri zida".³⁹ Iste godine će jedna od vodećih desničarskih organizacija "Otačestveni pokret Obraz" biti zabranjena, a kao jedan od razloga navodi se i organizovanje nereda tokom Parade ponosa 2010. godine.⁴⁰

Ustavni sud 2013. donosi odluku da je zabrana Parada ponosa iz 2011. godine bila neustavana pa ipak se vlast odlučuju da po treći put zabrane održavanje Parade ponosa. Kao reakciju na ovu ponovnu zabranu aktivisti organizuju tzv. *Ponoćni prajd* ispred Vlade Srbije.⁴¹

Ponos za sve je ime koje nosi prva Parada ponosa u Srbiji koji je protekla bez incidenata. Održana je 2014. godine. Naredne godine na Paradi je prisustvovao tadašnji gradonačelnika Beograda Siniša Mali.⁴² Godina 2016. je već treća godina organizovanja Parade bez incidenata. Nakon parlamentarnih izbora održanih u aprilu za ministarku za državnu upravu i lokalnu samoupravu izabrana Ana Brnabić, prva javno deklarirana lezbejka na mestu ministarke u Srbiji,⁴³ a koja je kao premijerka prisustvovala na narednoj Paradi 2017. godine.

³⁸ <http://parada.rs/announcement/2011-2/>

³⁹ <http://parada.rs/announcement/2012-2/>

⁴⁰ http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101638/ustavni-sud-doneo-odluku-o-zabrani-rada-udruzenja-graana-otacastveni-pokret-obraz?_qs=obraz

⁴¹ <https://www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%C5%A1tvo&url=Ponocni-Prajd-u-Beogradu>

⁴² <https://www.dw.com/sr/trijumf-srpskog-gej-pokreta/a-18726987>

⁴³ Ana Brnabić je prva ministarka i premijerka u Srbiji koja je javno deklarirana lezbejka. Za ministarku za državnu upravu i lokalnu samoupravu izabrana je nakon parlamentarnih izbora održanih u aprilu 2016. godine kao nestranačka ličnost. Do ulaska u Vladu radila je kao podpredsednica Upravnog odbora Nacionalne alijanse za lokalni ekonomski razvoj (NALED). Nakon predsedničkih izbora 2017. godine preuzela je od Aleksandra Vučića mesto predsednika Vlade i tako postala prva autovana lezbejka koja se našla na čelu neke Vlade u Jugoistočnoj Evropi. Nakon redovnih parlamentarnih izbora održanih u junu 2020. godine Ana Brnabić je ostala na čelu i novoformirane Vlade. Tokom svojih mandata kao ministarka i premijerka trpela je brojne kritike zbog svoje seksualne orijentacije ali i privatnog života.

LGBTI zajednica je ponovo istakla svoje zahteve u vidu zakonskih rešenja za istopolna partnerstva,⁴⁴ još glasnije ponovljenih na sledećoj Paradi 2018. godine. U tu svrhu je otvoreni Prajd info centar u centru grada Beograda kako bi svi koji žele mogli da se upoznaju sa istorijom i zahtevima LGBTI zajednice u svetu i Srbiji. Centar je tokom protekle tri godine bio meta napada više od deset puta.⁴⁵ Poslednja Parada održana je u Beogradu 2019. godine, a u fokusu su bili roditelji članova LGBTI zajednice, koji brane prava svoje dece na život kakav ona žele da žive. Ta tema je bila praćena kampanjom u srpskim medijima.⁴⁶ Ubrzo nakon toga je stigla i odluka od Evropskog udruženja organizatora Prajda da se Beogradu dodeli organizacija *Euro prajda 2022.* godine.⁴⁷ Usled pandemije korona virusa, organizacija Parade ponosa na ulicama Beograda 2020. godine je izostala, kao uostalom i svi društveni događaji te godine. Parada je bila održana onlajn.⁴⁸

ANTIDISKRIMINATORNI ZAKONI, PRAVNI OKVIR I PRAKTIČNA PRIMENA

U Srbiji postoji širok spektar zakonskih odredbi kojima se zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije. Međutim, to je samo delimičan korak ka unapređenju prava LGBTI osoba. Još uvek postoje pravne praznine, zbog kojih prava LGBTI osoba, pre svega osoba u zajednici (istopolna partnerstva i/ili porodice) ostaju neuređena. Sa druge strane, često izostaje i puna primena donetih zakona.

Za procesuiranje slučajeva diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta najvažniji pravni akti su:

- **Ustav Republike Srbije⁴⁹**

Ustav Republike Srbije usvojen je od strane Narodne skupštine Republike Srbije na posebnoj sednici septembra 2006. godine i potvrđen referendumom koji je održan mesec dana kasnije. Mada su napori na usvajanju novog Ustava trajali od svrgavanja Milosevićevog režima, pokazalo se da nije bilo moguće da se usvoji ranije. Pre 2000. godine postojali su pokušaji, pre svega opozicionih političkih stranaka, da se taj ustav izmeni, ali je tek nakon 2000. godine započela ozbiljnija debata o tome. U pokušaju da se izbegne teška procedura izmene Ustava iz 1990. godine⁵⁰, Narodna skupština je 2003. godine usvojila *Zakon o načinu i*

⁴⁴ <https://www.glasamerike.net/a/brnabic-na-paradi-ponosa/4032490.html>

⁴⁵ <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/homofobija-i-nasilje-izbliza-prajd-info-centar-napadnut-11-put-od-2018-godine-vandali/yxnjm5y>

⁴⁶ <https://rs.n1info.com/lifestyle/a494081-oglas-u-novinama-da-se-ne-odrice-dece/>

⁴⁷ <https://www.yihr.rs/bhs/euro-prajd-2022-godine-u-beogradu/>

⁴⁸ <https://rs.n1info.com/vesti/a631103-beograd-prajd-nedelja-ponosa-i-prajd-mars-nece-se-odrzati-u-tradicionalnoj-formi/>

⁴⁹ Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006) čl.21 i 48.

⁵⁰ Službeni glasnik RS, br. 1/1990.

postupku promene Ustava Republike Srbije koji je ubrzo poništio Ustavni sud koji je našao da zakonom kao aktom niže pravne snage ne može da se menja Ustav.⁵¹ Nekoliko nacrtu je bilo predmet javne rasprave i Evropska komisija za demokratiju putem prava (nadalje: Venecijanska komisija) je 2005. godine dostavila Mišljenje⁵² na poglavlje o pravosuđu iz nacrtu na koji je Vlada Srbije dala saglasnost. Međutim, konačno usvojeni tekst je pripremljen veoma brzo. Mala grupa partijskih vođa i eksperata je pregovarala u periodu od oko dve nedelje u cilju utvrđivanja kompromisnog teksta, prihvatljivog za sve političke stranke uključujući i Srpsku radikalnu stranku.⁵³

Mnogi aspekti ovog Ustava ispunjavaju evropske standarde i usvajaju kritike iznete u Mišljenju Venecijanske komisije iz 2005. godine. Međutim, postoje odredbe koje su još uvek dosta ispod ovih standarda kao i druge koje su nejasne ili kontradiktorne, što može biti rezultat nepažljive izrade. Treba dodati da je razmatranje teksta od strane Venecijanske komisije još više otežano nedostatkom pouzdanog zvaničnog prevoda. Glavne kritike u vezi sa postupkom donošenja Ustava odnosile su se na brzinu, odnosno na odsustvo gotovo ikakve javne rasprave o predlogu Ustava pre njegovog usvajanja u Narodnoj skupštini, kao i odsustvo valjane pravne redakcije. Takođe, u delu domaće javnosti iskazane su i bojazni u pogledu regularnosti referenduma koji je sproveden u toku dva dana.⁵⁴

U članu 21 Ustava se navodi da Ustavom i zakonom svi su jednaki, te da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, ali se ne navodi zabrana diskriminacije po osnovu rodnog identiteta i seksualne orijentacije. Slično tome i u članu 48 navodi se da „Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih građana” još jednom propustivši da jasno definiše poštovanje razlika i u pogledu seksualne orijentacije.

• **Zakon o zabrani diskriminacije**⁵⁵

Ono što je uopšteno navedeno u Ustavu, specifičnije je definisano u *Zakonu o zabrani diskriminacije* koji svrstava seksualnu orijentaciju u „lična svojstva“ na osnovu kojih je neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje (član 2). Takođe, ovaj Zakon (član 13) svrstava u teške oblike diskriminacije „izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, jezika, političke orijentacije, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije ili invaliditeta.“ Ističe se (član 21) da je seksualna orijentacija privatna stvar i da niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o istoj, da svako ima prava da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, te da je diskriminatorno postupanje

⁵¹ Analiza stručnih i političkih predloga za ustavnu reformu; U javnosti predstavljeni predlozi u periodu 2006-2016, Prof. dr Jelena Jerinić Tijana Kljajević, Beograd 2016.

⁵² Mišljenje o odredbama o pravosuđu u nacrtu Ustava Republike Srbije, dokument CDL-AD (2005)023.

⁵³ Ibid

⁵⁴ Komitet pravnika za ljudska prava, 2013, Ustav Republike Srbije – Nedostaci i potreba za reformom, Preliminarni izveštaj o nedostacima Ustava Republike Srbije i predlozi za reformu, str. 14 i 15

⁵⁵ Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS”, br. 22/2009) čl.2, 13,21 i 56.

zbog takvog izjašnjavanja zabranjeno i kažnjivo (član 56). Lično svojstvo, kao osnov za vršenje diskriminacije i osnovna pretpostavka za utvrđenje diskriminacije, različito se tumačilo od strane sudova. Do ovoga je došlo jer *Zakon o zabrani diskriminacije* ne propisuje ograničenja u odnosu na lična svojstva, s obzirom da je i u samom Zakonu propisano osim onih taksativno navedenih „i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima.” Takva definicija ostavila je prostor za različita tumačenja, pa je određeni broj sudova pod ličnim svojstvom podrazumevaju se samo svojstva taksativno navedena u zakonskoj definiciji, dok je jedan broj sudova imao šire tumačenje (pod ličnim svojstvom podrazumevali su se i trpeljivost, bračni status, poremećeni odnosi između dva zaposlena lica, prebivalište, poštovanje autoriteta i sl.)⁵⁶

• **Krivični zakonik Republike Srbije**⁵⁷

Usvajanjem Zakona o izmenama i dopunama *Krivičnog zakonika Republike Srbije* (u daljem tekstu KZ) krajem decembra 2012. godine, kroz član 54a, po prvi put u domaćem zakonodavstvu je uvedeno krivično delo zločina iz mržnje koji propisuje da će sud pri odmeravanju kazne kao obaveznu otežavajuću okolnost uzeti u obzir ako su motivi za učinjeno krivično delo mržnja „zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica.”⁵⁸ Od tada su organizovane brojne obuke o procesuiranju zločina iz mržnje za pravnike, a stručno usavršavanje na tu temu takođe je predviđeno *Akcionim planom za borbu protiv diskriminacije za period od 2014 do 2018* i revidiranim *Akcionim planom za Poglavlje 23*.⁵⁹ U cilju bolje implementacije same legislative koja se odnosi na dela iz mržnje, među aktivistima/kinjama vlada stav da je potrebno uraditi dodatnu analizu da li je postojeće zakonsko rešenje dovoljno i primenjivo ili je potrebno vršiti naknadne izmene KZ u kojima bi ova dela ili bila kvalifikovana ili bi se radilo o posebnom krivičnom delu. Budući da je sudska praksa koja se odnosi na dela počinjena protiv LGBTI osoba još uvek u formiranju, boljoj implementaciji ovog i drugih zakona svakako bi doprinela i sistemska obuka sudija i tužioca.⁶⁰

Problemi u primeni ovog zakonskog rešenja su višestruki:

1. **Nepreciznost zakonske formulacije;** Član 54a KZ je sadržan u opštem delu *Krivičnog zakonika* i nije konkretizovan nijednom dodatnom odredbom. Imajući u vidu član 68 *Zakona o krivičnom postupku Republike Srbije*⁶¹ koji propisuje da okrivljeni ima pravo da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga

⁵⁶ Diskriminacija u Srbiji – praksa i izazovi, YUCOM, Beograd, str. 23.

⁵⁷ Krivični zakonik („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr, 107/2005 - ispr, 72/2009, 111/2009 i 121/2012, u daljem tekstu KZ)

⁵⁸ Zakonik o krivičnom postupku RS („Sl. glasnik RS” br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014), čl.54a

⁵⁹ Akcioni plan za poglavlje 23, Pravosuđe i osnovna prava, Pregovaračka grupa za poglavlje 23, jul 2020, str.183. <https://www.mpravde.gov.rs/files/Revidirani%20AP23%202207.pdf>

⁶⁰ Godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2014 godinu, GSA, 2014, str.20.

⁶¹ Zakonik o krivičnom postupku RS, („Sl. glasnik RS” br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014), čl.68.st1.tač.10.

terete, u praksi se, opravdano, postavilo pitanje koga obavezuje član 54a Krivičnog zakonika kao obavezna otežavajuća okolnost, sud ili Javno tužilaštvo? Do uvođenja ovog člana, opšte otežavajuće i olakšavajuće okolnosti obavezivale su isključivo sud prilikom odmeravanja kaznei. U konkretnom slučaju, kako je otežavajuća okolnost obavezna, sud, ukoliko se pozove na nju, a ona nije sadržana u optužnom aktu, rizikuje da povredi pravo na odbranu okrivljenog, budući da mu nije data mogućnost da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete.

2. **Neprijavlivanje nadležnim organima;** Zločini iz mržnje prema LGBTI osobama često se ne prijavljuju nadležnim institucijama, zbog nepoverenja u institucije, straha od sekundarne viktimizacije ili nedovoljne informisanosti. Takođe, sudovi veoma retko koriste ovu odredbu kada izriču sankcije, tako da njegova primena u praksi izostaje iako organizacije civilnog društva izveštavaju o blagom porastu nasilja i napada na LGBTI osobe, uključujući i ono unutar porodice.⁶² Prvi osnovni sud u Beogradu je oktobra 2018. godine doneo prvu presudu⁶³ u kojoj je zločin iz mržnje uzet kao otežavajuća okolnost prilikom donošenja osuđujuće presude za krivično delo iz člana 194, st. 1 Krivičnog zakonika⁶⁴ – nasilje u porodici, koje je učinilac krivičnog dela izvršio nad suprugom i sinom koji je pripadnik LGBTI populacije.⁶⁵

3. **Zloupotreba načela oportuniteta;** Komitet pravnika za ljudska prava – YUCOM⁶⁶ u analizi prakse navodi kao problematično odbacivanje krivične prijave protiv optuženog u slučaju ponovljenih fizičkih napada motivisanih opaženom seksualnom orijentacijom žrtve, na osnovu načela oportuniteta⁶⁷ koje omogućava odbacivanje krivične prijave za određena krivična dela. Naime, u konkretnom slučaju napada na LGBTI osobu, iako su počinioci ubrzo po izvršenom krivičnom delu otkriveni, uspeali su da izbegnu krivično gonjenje jer je primenjen institut odlaganja krivičnog gonjenja (oportunitet).

4. **Nepostojanje centralizovane baza podataka o zločinima iz mržnje;** Ovim se otežava praćenje i analiza slučajeva nasilja i diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Jedan od razloga za nepostojanje zvanične državne statistike, pored izostanka političke volje, je i praksa da se u bazama podataka nadležnih institucija zavedeni slučajevi vode po vrsti dela, a ne po motivu.⁶⁸

⁶² Godišnji izveštaj Evropske komisije o napretku Republike Srbije, 2019. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/20190529-serbia-report_SR_-_REVIDIRANO.pdf

⁶³ Ljudska prava u Srbiji. Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2020.

⁶⁴ KZ („Sl. glasnik RS”, br. 121/2012) čl.194, st.1.

⁶⁵ Ljudska prava u Srbiji 2018, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2018
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2018.pdf>

⁶⁶ YUCOM -Komitet pravnika za ljudska prava <http://yucom.org.rs>

⁶⁷ “Analitički izveštaj o nedostacima i pravnim prazninama u implementaciji postojećih politika anti-diskriminacije, prevencije nasilja, zločina i govora iz mržnje prema LGBT osobama”YUCOM

⁶⁸ Ibid, GSA, 2014, str.25.

Još neki od zakona sa antidiskriminatornim elementima su i *Zakon o radu*⁶⁹, *Zakon o visokom obrazovanju*⁷⁰, *Zakon o radiodifuziji*⁷¹, *Zakon o javnom informisanju*⁷², *Zakon o mladima*⁷³, koji jasno navode zabranu diskriminatornog ponašanja prema LGBTI osobama. Zakon o zdravstvenoj zaštiti seksualnu orijentaciju ne navodi kao osnov za diskriminaciju.⁷⁴ Postoje brojni nedostaci u zakonodavnom okviru za zaštitu podataka koji se odnose na zdravstveno stanje. Tako, na primer, slučaj diskriminatorne prakse u državnom Zavodu za zaštitu zdravlja studenata, u kojoj je upitnik u okviru redovnog sistematskog pregleda sadržao pitanje o seksualnoj orijentaciji pacijenta. Poverenica za zaštitu ravnopravnosti je utvrdila diskriminatornu praksu u državnom Zavodu za zaštitu zdravlja studenata, u kojoj je upitnik u okviru redovnog sistematskog pregleda sadržao pitanje o seksualnoj orijentaciji pacijenta. Prikupljanje i brisanje prikupljenih podataka naložio je Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti.⁷⁵ Na osnovu prethodnih negativnih iskustava, mnoge LGBTI osobe ponekad oklevaju da otkriju svoju seksualnu orijentaciju, čak i kad su takve informacije medicinski relevantne.

Valja pomenuti i *Zakon o rodnoj ravnopravnosti*⁷⁶ kojim se ne obraća pažnja i na razlike među ženama, koje ih čine izloženijim diskriminaciji, kao što je seksualna orijentacija. Zakon ne prepoznaje različitosti koje postoje među samim ženama i ne obuhvata pitanje rodnog identiteta i seksualne orijentacije. Takođe, Zakon nije pokazao nikakvu praktičnu primenu, pre svega, jer ne sadrži mehanizme za nadzor, a za većinu predviđenih odredbi nisu predviđene sankcije za njihovo kršenje, što čini da ove odredbe imaju karakter preporuka, a ne pravno obavezujućih normi.⁷⁷

*Zakon o socijalnoj zaštiti*⁷⁸ takođe sadrži odredbe zabrane diskriminacije korisnika/ca socijalne zaštite po osnovu seksualne orijentacije ili drugog ličnog svojstva. Postupanje zaposlenih u sistemu socijalne zaštite regulisano je i nizom podzakonskih propisa. Jedan od najvažnijih podzakonskih akata za oblast socijalne zaštite je Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad⁷⁹ kojim se, između ostalog, jemči jednak pristup uslugama. Međutim, praksa je pokazala potrebu za kontinuiranim stručnim usavršavanjem praktičara/ki za rad na prepoznavanju i pronalasku adekvatnog pristupa u radu sa LGBTI

⁶⁹ *Zakon o radu* („Sl. glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009 i 32/2013), čl.18.

⁷⁰ *Zakon o visokom obrazovanju* („Sl. glasnik RS”, br. 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010 i 93/2012), čl.8.

⁷¹ *Zakon o radiodifuziji* („Sl. glasnik RS”, br. 85/06, 62/06, 85/06), čl.79.

⁷² *Zakon o javnom informisanju* („Sl. glasnik RS”, br. 43/2003, 61/2005, 71/2009, 89/2010 - odluka US i 41/2011 - odluka Ustavnog suda), čl.38.

⁷³ *Zakon o mladima* („Sl. glasnik RS”, br. 50/2011)

⁷⁴ „Anti-diskriminacioni normativni okvir u Srbiji u oblasti LGBT prava”, Labris, Beograd, 2017, str.17.

⁷⁵ „Biti LGBTI u istočnoj Evropi”, UNDP, 2017, str.27.

⁷⁶ „Sl. glasnik RS”, br. 104/2009

⁷⁷ „Anti-diskriminacioni normativni okvir u Srbiji u oblasti LGBT prava”, Labris, Beograd, 2017, str.9.

⁷⁸ *Zakon o socijalnoj zaštiti* („Sl. glasnik RS”, br. 24/2011), čl. 25

⁷⁹ *Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad*, čl.7.

osobama uz preuzimanje modela dobre prakse i senzibilizacije.⁸⁰ Preporučena je i Izrada obavezne instrukcije za centre za socijalni rad, i njena primena u vezi sa diskriminatornim praksama kada je jedan od roditelja transrodna osoba ili određenog zdravstvenog stanja. Za ovu meru i aktivnosti nema predviđenog roka u Akcionom planu, niti opredeljenih sredstava.⁸¹

Nesporno je da LGBTI osobe i članovi njihovih porodica mogu biti korisnici/ce bilo koje usluge socijalne zaštite u skladu sa pravilnikom kojim su uređeni minimalni standardi usluga socijalne zaštite. Međutim, ukazuje se potreba za standardizacijom usluga socijalne zaštite za osobe drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta i njihove porodice u skladu sa stvarnim potrebama u kriznim situacijama. Svrha ovakvih usluga bi bila pružanje pomoći i podrške da očuvaju porodične i partnerske odnose, prihvate članove porodice koji su LGBTI osobe, spreče nasilje i diskriminaciju u porodici, omoguće privremeni smeštaj LGBTI osobama koje su izbačene iz porodičnih domova i da im pomognu da ostvare što veći stepen samostalnosti i samopouzdanja kako bi poboljšale kvalitet života i integrisali se u zajednicu.⁸²

STANJE PRAVA LGBTI OSOBA U DOMENU ZAKONA IZ OBLASTI PORODIČNIH I IMOVINSKIH ODNOSA

Porodičnim zakonom Republike Srbije⁸³ uređuju se brak i odnosi u braku, odnosi u vanbračnoj zajednici, odnosi deteta i roditelja, usvojenje, hraniteljstvo, starateljstvo, izdržavanje, imovinski odnosi u porodici, zaštita od nasilja u porodici, postupci u vezi sa porodičnim odnosima i lično ime. Zakon propisuje posebnu zaštitu porodice, ali se pri tom misli na heteroseksualne zajednice, budući da je brak definisan kao zakonom uređena zajednica života žene i muškarca, a vanbračna zajednica kao trajnija zajednica života žene i muškarca, između kojih nema bračnih smetnji.⁸⁴ Ohrabrujući pomak sadržan je tek u prednacrtu Građanskog zakonika⁸⁵ koji u poglavlju o Porodičnim odnosima vanbračnu zajednicu definiše kao „trajnjiju zajednicu života dva lica različitog ili istog pola (vanbračni drugovi) između kojih ne postoji bračna smetnja.“ Ovo je bitna izmena budući da se u istom delu navodi (član 2119) da lica koja žive u vanbračnoj zajednici imaju ista prava i dužnosti kao i supružnici,⁸⁶ nasuprot trenutnom zakonskom okviru kojim su istopolni partneri izostavljeni iz zaštite mnogih prava koja su zagantovana parovima u bračnim i vanbračnim zajednicama - sticanje zajedničke imovine, pravo na izdržavanje, zajedničko usvajanje dece,

⁸⁰ "Zajedno za poboljšanje položaja LGBTI osoba u Srbiji: rezultati i dobre prakse, Izveštaj o radu Lokalnih mreža za prevenciju diskriminacije i podršku LGBTI osobama u Srbiji", Labris, Beograd, 2020.

⁸¹ Akcioni plan za primenu Strategije prevencije izaštite od diskriminacije, oblast 4.3 Brak, porodični odnosi i nasleđivanje.

⁸² Ibid, GSA, 2014

⁸³ Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011, 6/2015), čl. 1.

⁸⁴ Ibid

⁸⁵ Časopis za pravnu teoriju i praksu Advokatske komore Srbije, br 4/2018, Službeni glasnik, Beograd, 2019, str 149.

⁸⁶ Ibid

prava u toku krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija (npr. oslobađanje od dužnosti svedočenja), zakonsko nasleđivanje, prava iz penzionog, zdravstvenog i osiguranja u slučaju bolesti ili smrti (npr. na porodičnu penziju) i dr. Paradoksalno je da Srbija na neki način priznaje istopolne brakove i zajednice kada su u pitanju diplomate, jer svi pripadnici diplomatskog kora koji dođu na službu u našu zemlju sa svojim istopolnim partnerom mogu da regulišu svoj status, odnosno da njihovi partneri dobiju boravišne dozvole u skladu sa Bečkom konvencijom (član 37).⁸⁷

Beogradski centar za ljudska prava je osporio relevantne odredbe Porodičnog zakona kojima se vanbračne zajednice definišu kao trajnije zajednice života osoba različitog pola pred Ustavnim sudom Republike Srbije. Žalba je odbačena 2010, a Ustavni sud je utvrdio da one nisu diskriminatorne i da se koncept vanbračne zajednice u Ustavu definiše indirektno, definisanjem pojma braka kao zajednice na osnovu slobodno datog pristanka između muškarca i žene pred državnim organom i izjednačavanjem vanbračne zajednicu sa brakom (član 62), pa su stoga isti suštinski elementi potrebni za postojanje vanbračne zajednice. Ustavni sud se pozvao na sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava po pitanju primene ideja privatnog i porodičnog života na stabilna partnerstva osoba istog pola, uz napomenu da ovakve zajednice mogu da dobiju pravnu zaštitu, ali da je to u domenu diskrecionih ovlašćenja država koje im Evropski sud ostavlja po ovom pitanju.⁸⁸

Mnogi istopolni parovi su se odlučili za sklapanje braka u drugim zemljama u kojima postoji takva mogućnost, iako takve zajednice nisu pravno priznate u Srbiji. U tu svrhu, oni treba da pribave zvanično uverenje o slobodnom bračnom statusu (zvanična potvrda da niko od njih nije u braku). Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave je u novembru 2014. godine donelo Mišljenje kojim je ukazalo matičnim službama u Srbiji na obavezu da izdaju uverenja o slobodnom bračnom stanju svim građanima/kama koji to zatraže, a koji nisu u braku. Mišljenje Ministarstva je doneto nakon što mu se obratila Poverenica za zaštitu ravnopravnosti koja je ukazala da matične službe često odbijaju da izdaju ova uverenja građanima koji žele da u inostranstvu sklope istopolni brak. U toku postupka utvrđeno je da su prestavnice Labrisa u periodu od marta do decembra 2012. godine sprovele situaciona testiranja diskriminacije, odnosno, da su se svesno izložile diskriminatornom postupanju u nameri da neposredno provere primenu pravila o zabrani diskriminacije.⁸⁹ O nameravanom situacionom testiranju organizacija Labris je obavestila Poverenicu i podnela izveštaj, saglasno čl. 46. st. 4. Zakona o zabrani diskriminacije.⁹⁰ Osoba koja nije u braku ima pravo na takvo uverenje bez obzira na svrhu za koju će biti korišćeno i bez obzira na to da li brak dve osobe istog pola ima bilo kakve pravne posledice u Srbiji. Sekretarijat za upravu

⁸⁷Bečka konvencija o diplomatskim odnosima, Vojnoobaveštajna agencija Ministarstvo odbrane Republike Srbije <http://www.voa.mod.gov.rs/dokumenti/becka-konvencija-o-diplomatskim-odnosima.pdf>

⁸⁸"Biti LGBTI u istočnoj Evropi", UNDP, 2017, str.20.

⁸⁹Pritužba O. z. l. lj. p. protiv Sekretarijata za upravu GU Grada Beograda zbog diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije u postupku pred organima javne vlasti <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/pritužba-o-z-lj-p-protiv-sekretarijata-za-upravu-gu-grada-beograda-zbog-diskriminacije-po-osnovu-seksualne-orijentacije-u-postupku-pred-organima-javne-vlasti/>

⁹⁰Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS”, br. 22/2009) čl.46

Gradske uprave grada Beograda izmenio je svoju praksu u skladu sa preporukom, ali ne postoje podaci o praksi drugih opštinskih organa širom Srbije.⁹¹

Postoje dve odredbe u pravnom sistemu Srbije koje bi mogle biti primenljive na istopolne zajednice. Odredbe *Porodičnog zakona* na nasilje u porodici se odnosi na članova porodice koji su bili ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi bez izričitog navođenja da je reč o heteroseksualnom odnosu.⁹² Slično tome, Zakon o sprečavanju nasilja u porodici predviđa primenu odredbi u slučaju nasilja prema licima u bračnim, vanbračnim zajednicama i partnerstvima, a ova odredba može da obezbedi zaštitu za osobe u istopolnim partnerstvima ukoliko se primenjuje bez diskriminacije iako se u tekstu nacрта ne spominju osobe istopolne seksualne orijentacije.

*Odredba Zakona o krivičnom postupku*⁹³ definiše ko se oslobađa svedočenja, što je primenljivo na osobe koje su bile u emotivnom ili seksualnom odnosu. Ne postoje podaci koji ukazuju na to da se u praksi ovo primenjuje na istopolna partnerstva. Kada je u pitanju usvajanje dece, Porodični zakon Srbije predviđa mogućnost zajedničkog usvojenja supružnika ili vanbračnih partnera, usvojenje od strane lica koje je supružnik ili vanbračni partner roditelja deteta. Usvojenje od strane lica koje živi samo moguće samo ako za to postoje naročito opravdani razlozi i na osnovu posebne dozvole ministra nadležnog za porodičnu zaštitu.⁹⁴

LGBTI osobe, pored nemogućnosti da postanu roditelji na legalan način, onemogućene su i da budu donatori sperme ili jajnih ćelija shodno „Pravilniku o bližim uslovima, kriterijumima i načinu izbora, testiranja i procene davaoca reproduktivnih ćelija i embriona“⁹⁵, koje je donelo Ministarstvo zdravlja, a kojim se donatorstvo reproduktivnih ćelija praktično onemogućava i zabranjuje osobama sa „anamnezom (istorijom bolesti) homoseksualnih odnosa u poslednjih pet godina“. Ministarstvo zdravlja diskriminiše LGBTI osobe jer homoseksualne odnose stavlja u kontekst bolesti, što nije u skladu sa odlukama Svetske zdravstvene organizacije, Srpskog lekarskog društva i Zakona o zabrani diskriminacije.⁹⁶

Akcionim planom za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije⁹⁷ predviđene su izmene pravnog okvira radi sprečavanja diskriminacije u vezi sa brakom, porodičnim odnosima i nasleđivanjem pripadnika osetljivih društvenih grupa, kao i otvaranje javne debate o mogućem priznavanju instituta

⁹¹ Ibid, UNDP, 2017.

⁹² Član 197, Stav 3 Porodičnog zakona

⁹³ Zakon o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 i 35/2019), čl.94.

⁹⁴ Član 101 Porodičnog zakona

⁹⁵ Pravilnika o bližim uslovima, kriterijumima i načinu izbora, testiranja i procene davaoca reproduktivnih ćelija i embriona ("Sl. glasnik RS", br. 27/2019), čl.4.

⁹⁶ Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/2009) čl.13.

⁹⁷ 4 Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije, oblast 4.3 Brak, porodični odnosi i nasleđivanje, mere 4.3.1; 4.3.2 i 4.3.3.

građanske istopolne zajednice, sledstveno tome i priznavanja naslednih prava istopolnih partnera. Rok koji je država odredila za ovaj posao je odavno istekao (poslednji kvartal 2017. godine). Ostaje neizvesno kada će se najavljene promene i desiti, posebno uzimajući u obzir pojedina mišljenja koja se mogu čuti u javnosti, a koja ističu paradoks koji se odnosi na činjenicu da je na čelu vlade u Srbiji osoba koja je javno deklarirana pripadnica LGBT zajednice, nedavno i roditelj, a da porodični i bračni odnosi u Srbiji još uvek nisu regulisani.

INICIJATIVE CIVILNOG DRUŠTVA ZA PRAVNO REGULISANJE ISTOPOLNIH ZAJEDNICA

Skupština Srbije usvojila je Zakon o zabrani diskriminacije 2009. godine, čime je inicirano formiranje **radne grupe** koja je radila na modelu zakona o istopolnim partnerstvima od 2010. godine. Radnu grupu činile su LGBTI organizacije, OCD, nezavisni aktivisti/kinje i pravni eksperti/kinje. Konačna verzija modela kreirana je 2012. godine, pod nazivom Model zakona o registrovanim istopolnim zajednicama.

Model zakona o registrovanim istopolnim zajednicama⁹⁸ nastao je u cilju otvaranja dijaloga o budućim zakonskim rešenjima vezanim za obezbeđivanje pune jednakosti LGBTI zajednice u uživanju prava vezanih za bračne i porodične odnose.

Labris je 2013. pokrenuo **kampanju „Ljubav je zakon!“**⁹⁹ s ciljem promocije prava istospolnih parova i predstavljanja modela zakona javnosti, institucijama i državnim predstavnicima.

Ono što je bila glavna ideja iza ove kampanje i svih zagovaračkih napora bilo je pokazati da LGBTI zajednica ne želi nikakva posebna prava, samo ona koja su heteroseksualnim parovima zagwarantovana Ustavom i zakonima u Srbiji.

Kampanja je imala tri cilja:

1. Obavestiti širu javnost ukazujući na pravnu nevidljivost istospolnih parova i diskriminatorne prakse zbog nepostojanja zakonske regulacije ovih odnosa;
2. Otvaranje javne rasprave o istopolnim partnerstvima;
3. Upoznavanje predstavnika vlasti sa predloženim Modelom zakona o registrovanim istopolnim zajednicama.

Labris je tada imao brojne diskusije, okrugle stolove i sastanke sa relevantnim donosiocima odluka. Održani sastanci su bili zatvorenog tipa. Najveći partner tokom procesa bio je Zaštitnik građana. Model zakona trebao je prvi put biti predstavljen javnosti i medijima u njihovoj kancelariji. Međutim, informacije su procurile

⁹⁸ Model zakona o registrovanim istopolnim zajednicama: <https://cups.rs/wp-content/uploads/2013/05/Model-zakona-o-registrovanim-istopolnim-zajednicama.pdf>

⁹⁹ Video u sklopu kampanje: <https://www.youtube.com/watch?v=ZTSw9bt0dzs>

u medije, koji su vodili negativnu kampanju uz senzacionalističke naslove i lažne vesti, to je rezultiralo negodovanjem javnosti i povlačenjem svih državnih predstavnika iz procesa.

Zbog svih prethodnih dešavanja i nemogućnosti sklapanja savezništava sa državnim akterima, do 2018. godine nisu se nastavili konkretni koraci u cilju unapređenja prava istopolnih parova. Te godine Labris je pokrenuo tri strateške parnice, sa tri lezbejska para. Naime, parovi su se pokušali venčati u matičnim uredima u Beogradu i Novom Sadu, te su bili odbijeni, nakon čega su pokrenuti postupci pred Upravnim sudom. Sledeći korak je pokretanje postupaka pred Ustavnim sudom, nakon što se iskoriste svi pravni lekovi Republike Srbije, te ukoliko ne donesu pozitivne rezultate, u planu je pokretanje slučaja i pred Evropskim sudom za ljudska prav u Strazburu.

Labris je u aprilu 2020. godine izradio **Model zakona o građanskom partnerstvu**¹⁰⁰, kojim se zakonski regulišu istopolna partnerstva u Srbiji. Prava istopolnih parova, koja obuhvata ovaj Model zakona tiču se, između ostalog, prava na izdržavanje, imovinske odnose, nasleđivanje, potom prava na naknadu štete, na poresko oslobođenje i druge olakšice, ali i prava u slučaju bolesti, te prava iz penzijskog, zdravstvenog i socijalnog osiguranja.

Model zakona predviđa da se građansko partnerstvo može sklopiti pred matičarem na osnovu izjava dva lica istog pola u cilju ostvarivanja zajednice porodičnog života. Osim registrovanog, ovim Modelom zakona se uređuje i neregistrovano partnerstvo, koje, kako se ukazuje, predstavlja trajniju zajednicu porodičnog života dva lica istog pola i važi pod uslovima koji važe i za registraciju građanskog partnerstva.

U Modelu zakona se opisuje postupak registracije partnerstva, od podnošenja zahteva matičaru opštine na čijoj teritoriji osobe istog pola žele da se registruju, preko razmatranja zahteva i na kraju samog čina registracije. Prilikom registracije, partneri se mogu sporazumeti i u vezi sa izborom prezimena.

Model zakona reguliše i registar, koji predstavlja jedinstvenu evidenciju o registrovanim partnerstvima. Ustanovljava ga Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, a vodi ga matičar jedinice lokalne samouprave.

Predviđa se i da partneri imaju pravo na poštovanje njihovog privatnog i porodičnog života, da imaju obavezu da se međusobno pomažu i pružaju jedan drugom svu potrebnu negu i pomoć u slučaju bolesti, da imaju jednaka materijalna i procesna prava i status u svim sudskim i upravnim postupcima kao i bračni drugovi.

Uređeno je i pravo na međusobno izdržavanje, a imovina može da bude zajednička i posebna. Takođe, partner ima pravo nasleđivanja pod istim uslovima kao bračni drug, na osnovu primene zakona kojim se

¹⁰⁰ Model zakona o građanskom partnerstvu:

<http://labris.org.rs/sites/default/files/Model%20zakona%20o%20gra%C4%91lanskom%20partnerstvu.pdf>

uređuje nasleđivanje, kao i drugih posebnih zakona kojima se uređuje nasleđivanje, poput nasleđivanja penzije.

Što se tiče ostalih prava, Model zakona o građanskom partnerstvu obuhvata gubitak prava na nasleđivanje, a uređuje i prava u slučaju bolesti jednog partnera. S tim u vezi, drugi partner ima pravo da bude obavješten o njegovoj bolesti i zdravstvenom stanju, toku lečenja i drugim činjenicama koje se tiču zdravstvenog stanja, pravo da učestvuje u donošenju odluka u pogledu izbora medicinskog tretmana, pravo da ga posećuje u toku bolničkog lečenja, kao i druga prava koja pripadaju bračnim drugovima, na osnovu shodne primene zakona kojima se uređuju odnosi u ovoj oblasti. Takođe, partneri uživaju sva prava iz penzijskog, zdravstvenog i socijalnog osiguranja kao i bračni drugovi, a registrovano partnerstvo prestaje smrću partnera, poništenjem i raskidom. Neregistrovano partnerstvo prestaje smrću partnera i faktičkim prestankom trajnije zajednice života.

Model zakona o registrovanim istopolnim zajednicama se od Modela zakona o građanskom partnerstvu neznatno razlikuje. Naime, u Modelu zakona iz 2012. godine, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, biračka i socijalna pitanja, kao ministarstvo koje je nadležno da porodičnu zaštitu, propisuje uslove i način vođenja registra istopolnih partnerstava, dok je u novom Modelu zakona za to zaduženo Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu. Pravo na izdržavanje je dopunjeno u odnosu na 2012. godinu, pošto se u novom Modelu zakona propisuje i to da izdržavanje može biti određeno u fiksnom mesečnom novčanom iznosu ili u procentu od redovnih mesečnih novčanih primanja dužnika izdržavanja, u kom slučaju procenat ne može biti manji od 15 odsto niti veći od 50 odsto redovnih mesečnih novčanih primanja dužnika izdržavanja, umanjениh za poreze i doprinose za obavezno socijalno osiguranje. U novom Modelu zakona dodato je i to da Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu ima 30 dana rok od stupanja na snagu zakona da uspostavi registar istopolnih partnerstava.

2020. godine je i Beograd Prajd pokrenuo **kampanju „Šta nas žulja“**. U okviru ove kampanje sproveden je niz aktivnosti u kojima su učestvovalе LGBTI organizacije, LGBTI zajednica, aktivisti i aktivistkinje, ali i poznate ličnosti, poput Nataše Bekvalac.

Pored kampanje na društvenim mrežama i digitalnim medijima, Beograd Prajd je organizovao akciju u kojoj su aktivisti/kinje predali/e na pisarnici Skupštine Srbije "paketiće" za poslanike/ce u kojima su se nalazili kamenčić u duginim bojama i kartice sa razlozima zbog kojih traže usvajanje Zakona o građanskom partnerstvu.

U okviru kampanje, na sajtu Prajda pokrenuta je i onlajn peticija¹⁰¹ za usvajanje ovog Zakona, koju je do sada potpisalo skoro 4.000 ljudi. U peticiji se navodi da pripadnice i pripadnici LGBTI zajednice nemaju

¹⁰¹ <http://parada.rs/peticija-za-uvajanje-zakona-o-registrovanim-istopolnim-partnerstvima/>

jednaka prava kao ostale građanke i građani Srbije, jer ne mogu uživati prava, obaveze i zaštitu koji proizlaze iz zakonskog uređenja odnosa između partnera.

Regulacija istopolnog partnerstva je obaveza Srbije od 2005. godine, kada je doneta presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Oljari i drugi protiv Italije, prema kojoj je svaka država članica Saveta Evrope dužna da pravno reguliše zajednicu života dve osobe istog pola.

ULOGA PREMIJERKE I PERSPEKTIVE ZA UNAPREĐENJE PRAVA LGBTI OSOBA

Nakon parlamentarnih izbora koji su održani u junu 2020. godine mandat za sastav buduće vlade Srbije dobila je Ana Brnabić i Vlada je formirana u okviru zakonskog roka koji traje do trećeg novembra. Pored toga, nova Vlada obuhvata i tri nova ministarstva, kao i to da 50 odsto od ukupnih funkcionera u Vladi čine žene.

Pa je tako **Kancelarija za ljudska i manjinska prava**, transformisana u posebno ministarstvo. Zvanično, Gordana Čomić postala je **ministarka za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog** 28. oktobra 2020. kada su poslanici Narodne skupštine izabrali novu Vladu Srbije. U periodu od 2014. do 2016. godine bila je na funkciji zamenice predsednika Demokratske stranke, a potom i generalne sekretarke stranke, jedno vreme i potpredsednica Skupštine Srbije. Politička klima za promene u domenu prava LGBTI osoba iz oblasti porodičnih odnosa, nasleđivanja, ali i regulisanja zdravstvene zaštite nije se drastično promenila, ali je ohrabrujuća najava Gordane Čomić da bi nacrt Zakona o istopolnim partnerstvima trebao biti spreman do prolećnog zasedanja Skupštine. Ovaj zakon neće ozakoniti ni istopolne brakove, ni istopolne vanbračne zajednice, jer bi to bilo u suprotnosti sa Ustavom. On bi trebalo da omogući da registrovani partneri istog pola uživaju prava iz penzijskog, zdravstvenog i socijalnog osiguranja kao i oni u bračnoj zajednici.¹⁰²

Nacrt zakona organizacije civilnog društva sastavile su još 2010. i predale ga nadležnim organima na usvajanje ali za njegovo donošenje nije postojala politička volja.

Prva lezbejka premijerka zemlje u kojoj ni istopolni brakovi nisu legalizovani od početka je u najmanju ruku neuobičajeno, a osim podrške i učestvovanja na Paradi ponosa, nikakva strukturalna promena na polju LGBTI prava se nije dogodila tokom mandata Ane Brnabić, što potkrepljuje ona stanovišta da reprezentacija neke grupe u nekom državnom telu ne znači i promenu za tu grupu. Korenita društvena promena je uvek posledica brojnih faktora, a imati članove manjina na pozicijama moći je samo jedan od njih. Uprkos ovim unapređenjima potrebna je jača politička posvećenost da bi se promene u domenu prava LGBTI osoba videle u realnosti.

¹⁰² <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/241120/241120-vest5.html>

Dosadašnji (ne)angažman Ane Brnabić se pripisuje ličnoj nezainteresovanosti ili nepovoljnoj političkoj klimi, ali je neosporno da njeno prisustvo u svetlu javnosti pojačava potrebu da se o ovom pitanju razgovara.

Osim prostora za diskusiju, njeno pojavljivanje na javnoj sceni značajno je za reprezentaciju i humanizaciju istopolnog roditeljstva. Ukoliko njeno iskustvo bude doprinelo normalizaciji i prihvatanju ideje da je moguće da LGBTI ljudi budu roditelji, ovo će predstavljati značajan iskorak u javnoj percepciji,¹⁰³ ali je neophodno da promena društvene svesti ide u korak sa promenom legislative.

PROCES PRISTUPANJA SRBIJE EU I ČLANSTVO U SAVETU EVROPE: KAKO EVROPSKO ZAKONODAVSTVO REGULIŠE ISTOPOLNE ZAJEDNICE

Srbija se nalazi u procesu pristupanja Evropskoj uniji 14 godina. U okviru pristupnih pregovora, svaka zemlja koja želi da postane članica dužna je da uskladi svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom EU u širokom spektru pitanja: od ekonomije, preko zaštite životne sredine, pa do poštovanja ljudskih prava i principa vladavine prava. Međutim, postoje i oblasti koje ostaju u unutrašnjoj nadležnosti zemlje kandidata, tj. u vezi sa kojim Evropska unija nema nadležnost (pitanja koja su u nacionalnoj nadležnosti). Porodično zakonodavstvo, samim tim i (ne)priznavanje istopolnih partnerstava jedno je od tih pitanja.¹⁰⁴ Kada su u pitanju prava LGBTI osoba, zabrana diskriminacije po osnovu seksualnog ili rodnog opredeljenja je princip koji moraju poštovati sve države članice, na šta su obavezni evropskim zakonima, ali EU **ne propisuje** da li zemlja-članica nudi potpuno pravo na istopolni brak, registrovano partnerstvo ili ovu oblast ne reguliše. Iako Evropska unija ni na jedan način ne uslovljava ulazak Srbije u porodicu evropskih naroda usvajanjem zakona o registrovanom partnerstvu, ovo pitanje regulisano je u gotovo svim evropskim državama, a progresivni krugovi smatraju da ona time postaje evropska vrednost.¹⁰⁵

Legislature po pitanju istopolnih partnerstava se, unutar Evropske unije, mogu podeliti u tri velike grupe: zemlje u kojima je dozvoljen brak između LGBTI osoba, zemlje u kojima nije dozvoljen brak, ali su regulisana istopolna partnerstva, i zemlje koje ne dozvoljavaju ni brak ni istopolna partnerstva.

Istopolni brak je dozvoljen u sledećim članicama EU: Belgija, Danska (prva zemlja na svetu u kojoj su 1989. dozvoljena istopolna partnerstva) Finska, Francuska, Nemačka, Irska, Luksemburg, Holandija, Portugalija, Španija, Švedska i Malta. **Registrovano partnerstvo**, sa sličnim pravima kao i brak, postoji u: Austriji, Hrvatskoj,

¹⁰³ <https://talas.rs/2019/02/05/sta-je-ana-brnabic-uradila-za-lgbt-prava-u-srbiji/>

¹⁰⁴ Civil unions and registered partnerships, https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_en.htm.

¹⁰⁵ The Legal Recognition of Same-Sex Couples in Europe and the Role of the European Court of Human Rights, https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/ERR10_sp1.pdf.

Kiparu, Grčkoj, Mađarskoj, Italiji, Sloveniji, a registrovano partnerstvo, sa ograničenim pravima priznaje Češka i Estonija. **Pravna legislativa ne postoji** u Bugarskoj, Letoniji, Litvaniji, Poljskoj, Rumuniji i Slovačkoj.¹⁰⁶

Zemlje se razlikuju i po tome kako ustavi definišu brak, odnosno, da li ustavi to čine ili ne. U Irskoj, Ustav sadrži odredbu u skladu sa kojom brak mogu sklopiti dve osobe bez obzira na svoj pol. Sa druge strane, ustavi **Hrvatske, Letonije i Litvanije** izričito definišu brak kao zajednicu muškarca i žene.¹⁰⁷ Hrvatska i Irsko su zemlje koje su pitanje istopolnog braka pokušale da reše referendumom, ali na suprotan način: referendum u Hrvatskoj imao je za cilj definisanje institucije braka isključivo kao zajednice muškarca i žene, budući da je pitanje bilo *Jeste li za to da se u Ustav Republike Hrvatske unese odredba po kojoj je brak životna zajednica žene i muškarca?*¹⁰⁸ dok je, s druge strane, na referendumu u Irskoj pitanje bilo *Jeste li za to da se u Ustav Republike Irske unese odredba da brak mogu sklopiti dve osobe bez obzira na pol?*¹⁰⁹ Većina građana je u obe zemlje odgovorila potvrdno, pa je tako istopolni brak u Irskoj dozvoljen, a u Hrvatskoj zabranjen. Takođe, referendum u vezi sa ovim pitanjem, odnosno, definisanjem institucije braka, održan je i u Sloveniji.¹¹⁰ Referendumom je poništena izmena Zakona o braku i porodičnim odnosima čiji je cilj bio izjednačavanje prava istopolnih i parova suprotnog pola u kontekstu sklapanja braka i usvajanja dece u ovoj zemlji. Posledica rezultata referenduma u Sloveniji je ta da *Zakon o istopolnom partnerstvu*¹¹¹ ovo partnerstvo definiše kao zajednicu dve osobe ženskog ili muškog pola koja proizvodi iste pravne posledice kao i brak u pogledu prava i obaveza partnera, imovinskih odnosa, poništenja životnog partnerstva i prava i obaveza nakon poništenja. Međutim, Zakon eksplicitno navodi da istopolni parovi u životnom partnerstvu nemaju pravo na usvajanje dece, kao ni na medicinski potpomognutu oplodnju. Sa druge strane, istopolnim parovima u Holandiji, Irskoj i Španiji to pravo je zagarantovano zakonom.¹¹²

Brak između dve osobe istog pola je novi društveni fenomen. Pokreti za njegovo uvođenje pojavili su se krajem 20. veka, a takve inicijative su još uvek izuzetno kontroverzne. Savremeno društvo je još uvek posmatralo nuklearnu porodicu (muž i žena i deca začeta u tom braku) kao osnovu zajednice, iako svesno postojanja osoba različitog seksualnog opredeljenja, nevenčanih parova, parova koje ne mogu da začnu prirodnim putem i samohranih roditelja. Pravno priznavanje istopolnih brakova predstavlja jedno od pitanja koje je izazvalo najveće podele na društvenom, političkom i pravnom nivou. Tek je u poslednjih nekoliko

¹⁰⁶ Where Europe stands on gay marriage and civil unions,

<https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/10/28/where-europe-stands-on-gay-marriage-and-civil-unions/>

¹⁰⁷ Istopolne zajednice u nekoliko zemalja članica EU http://www.skupstina.me/images/dokumenti/biblioteka-i-istrazivanje/2018/Istopolne_zajednice_u_nekoliko_zemalja_%C4%8Dlanica_EU.pdf

¹⁰⁸ Sabor odlučio: Na referendum o definiciji braka idemo 1. prosinca!, <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/u-saboru-danas-glasovanje-o-referendumu-o-braku---310315.html>

¹⁰⁹ Wording of same-sex marriage referendum published <https://www.rte.ie/news/2015/0121/674602-marriage-equality/>

¹¹⁰ Slovenia allows same-sex marriage, but not adoption <https://www.reuters.com/article/us-slovenia-rights-idUSKBN1630U0>

¹¹¹ Ibid

¹¹² Istopolne zajednice u nekoliko zemalja članica EU http://www.skupstina.me/images/dokumenti/biblioteka-i-istrazivanje/2018/Istopolne_zajednice_u_nekoliko_zemalja_%C4%8Dlanica_EU.pdf

decenija došlo do napretka u razbijanju tradicionalnog shvatanja porodice, koju je, početkom 21. veka, promenom društvenog diskursa započela Holandija, koja je bila prva zemlja u svetu koja je 2001. godine omogućila sklapanje braka istopolnim parovima. Od tada, sklopljeno je više od 15.000 istopolnih brakova u ovoj državi.¹¹³

Međutim, iako u nemogućnosti da „naredi“ državama regulaciju istopolnih partnerstava/braka, presuda Evropskog suda pravde, najvišeg pravnog tela EU, **nalaže svojim članicama da priznaju istopolne brakove koji su sklopljeni u drugim državama.**¹¹⁴ Presuda je doneta 2018. godine, kada je Evropski sud pravde odlučio je u korist rumunskog građanina, koji je želeo da njegov suprug, inače građanin SAD, živi s njim u Rumuniji. Ova zemlja, koja ne priznaje istopolni brak, odbijala je da da pravo boravka Amerikancu, zagarantovano supružnicima u heteroseksualnim brakovima. Ovaj brak je bio sklopljen u Briselu, gde je rumunski državljanin radio. Sud je tada doneo odluku da je pojam „supružnika“ rodno neutralan. „Iako države članice imaju pravo da odluče da li žele da dozvole brak ljudima istog pola, ne smeju da sprečavaju pravo boravka na svojoj teritoriji supružnicima građana EU, bez obzira na to da li oni imaju državljanstvo članice Evropske unije ili ne“, stoji u odluci.

Druge međunarodne organizacije, poput Ujedinjenih nacija ili Saveta Evrope, takođe imaju svoje mišljenje kada je u pitanju pravo istopolnih zajednica. Uloga Saveta Evrope u promociji ljudskih prava je izuzetno velika. Srbija je, kao njena članica, obavezna da poštuje njene odredbe, uključujući i one o zabrani smrtne kazne, diskriminacije, kao i odluke njenog suda, Evropskog suda za ljudska prava. Budući da Savet Evrope zabranjuje diskriminaciju, bilo je više pokušaja pojedinaca da, pred Evropskim sudom za ljudska prava dokažu da im je oduzimanjem prava na brak ili partnerstvo zapravo naneta šteta, odnosno, da su diskriminisani. Sud je ovakvu odluku doneo u svojoj presudi u predmetu *Šalk i Kopf protiv Austrije*, gde je 2010. razmatrao da li je istopolni par kojem nije bilo dozvoljeno da zaključi brak bio žrtva diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. Evropski sud pravde je ovakvo tumačenje diskriminacije odbio. Iako je Sud izjavio da je potrebno predstaviti naročito ozbiljne razloge za opravdavanje razlike u postupanju koja se pravi isključivo ili u odlučujućoj meri po osnovu seksualne orijentacije, Sud je potvrdio da je domaćim vlastima dozvoljeno široko polje slobodne procene u nekim oblastima u kojima ne postoji evropski konsenzus (u šta spada i pravo na istopolno partnerstvo ili pravo na usvajanje dece), dodajući da ne postoje nikakve nedoumice o priznavanju prava pojedinaca da se otvoreno deklariraju o svom seksualnom opredeljenju i da ostvaruju slobodu izražavanja.¹¹⁵ Međutim, pomak je napravljen 2015. godine, kada je u slučaju *Olijari i drugi protiv Italije* Sud zaključio da je Italija prekršila član 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima („Pravo

¹¹³ <https://www.government.nl/topics/family-law/same-sex-marriage>

¹¹⁴ Landmark case from Romania expands possibilities for LGBT rights
<https://www.openglobalrights.org/landmark-case-from-romania-expands-possibilities-for-lgbt-rights/>

¹¹⁵ European Court of Human Rights: Schalk & Kopf v. Austria
<https://www.cambridge.org/core/journals/international-legal-materials/article/abs/european-court-of-human-rights-schalk-kopf-v-austria/88FB2379F72FCB451AF04E4974E5665F>

na poštovanje privatnog i porodičnog života“) zbog nedostatka pravnog priznavanja istopolnih veza.¹¹⁶ Obe odluke imaju svog pravnog dejstva i na Srbiju, budući da je, nakon ove odluke, **Srbija kao član Saveta Evrope, dužna da istopolna partnerstva reguliše zakonom.**

DEFINISANJE ISTOPOLNIH ZAJEDNICA U REGIONU

Države bivše Jugoslavije, sa izuzetkom Hrvatske i Slovenije, ne priznaju pravo na istopolno partnerstvo, i ovo pravno pitanje ostaje neuređeno u većini država.

U **Albaniji** istopolni brakovi, kao ni zajednice, trenutno nisu priznate. Iako je tada premijer Sali Beriša najavio u julu 2009. godine da će podržati priznavanje građanskih brakova, predloženi zakon o zabrani diskriminacije, jednoglasno usvojen 2010. godine, nikada se nije bavio istopolnim brakovima. 2013. godine najavljen je nacrt zakona o promenama porodičnog zakona koji će omogućiti uvođenje istopolnih brakova. Ali od 2020. godine nije se dogodila promena.¹¹⁷ U **Crnoj Gori** jula 2020. godine izglasan je *Zakon o istopolnom partnerstvu*, koji definiše zajednicu života dva lica istog pola, načela, zaključenje i prestanak partnerstva, pravo na izdržavanje, pitanje imovinskih odnosa, pravo nasleđivanja, poreski status, zdravstvenu zaštitu i zdravstveno osiguranje i uvodi vođenje registra životnih partnerstava.¹¹⁸ Zakon ne predviđa mogućnost usvajanja dece ili starateljstva za osobe u istopolnoj zajednici. Zakonodavstvo **Bosne i Hercegovine** ne prepoznaje istopolna partnerstva. Prvi pomak je bio napravljen u oktobru 2018, kada je Vlada Federacije BiH donela zaključak o formiranju radne grupe koja bi radila na izradi ovakvog zakona. Više od dve godine kasnije, radna grupa nije formirana.¹¹⁹ Krajem januara 2020, Vlada Federacije BiH prvi put je imenovala Interresornu radnu grupu koja je sa radom trebala da počne u aprilu, što je zbog pandemije korona virusa, odloženo.

Jedna od retkih zemalja u celom svetu koja eksplicitno navodi da je zabranjena diskriminacija na osnovu seksualnog opredeljenja je **Kosovo**, u čijem Ustavu stoji: „Niko ne sme biti diskriminisan na osnovu rase, boje kože, pola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, povezanosti sa bilo kojom zajednicom, imovine, ekonomskog i socijalnog stanja, seksualne orijentacije, rođenja, invaliditeta ili drugog ličnog svojstva“. Veliki broj zemalja, kao i međunarodnih organizacija, u svojim ustavima ima, manje ili više sličan, član o zabrani diskriminacije. Međutim, najveći broj njih ne pominje „seksualnu orijentaciju“ u nabrojanju koji su sve osnovi zabranjeni za diskriminaciju. Presude međunarodnih sudova kažu da se „seksualna orijentacija“ može računati u „drugo lično svojstvo“, pa da je diskriminacija na

¹¹⁶ Oliari and Others v. Italy: a stepping stone towards full legal recognition of same-sex relationships in Europe <https://strasbourgobservers.com/2015/09/16/oliari-and-others-v-italy-a-stepping-stone-towards-full-legal-recognition-of-same-sex-relationships-in-europe/>

¹¹⁷ Albania <https://www.lgbti-era.org/one-stop-shop/albania>

¹¹⁸ Zakon o istopolnom partnerstvu osoba istog pola <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/637/1927-11581-23-3-19-3.pdf>

¹¹⁹ Vlada BiH: Prihvaćena inicijativa za zakon o istospolnim zajednicama <https://www.danas.rs/svet/vlada-bih-prihvacena-inicijativa-za-zakon-o-istospolnim-zajednicama/>

osnovu njega takođe zabranjena. Kosovo je, međutim, svakako napravilo veliki korak kada je seksualnu orijentaciju poimenice uvrstilo među svojstva na osnovu kojih je diskriminacija zabranjena. Ustav ne definiše brak kao zajednicu muškarca i žene, ali, to radi *Zakon o porodici*. Jula 2020. godine objavljeno je da će novi Građanski zakonik omogućiti istopolna partnerstva.¹²⁰ Međutim, LGBTI zajednica na Kosovu se protivi uvođenju ovakvog zakona, budući da njime neće biti dopušteno usvajanje dece niti pravo na starateljstvo.¹²¹ U **Severnoj Makedoniji**, istopolne zajednice nisu dozvoljene. U januaru 2015. usvojen je amandman koji propisuje da će za regulisanje braka i vanbračne zajednice biti potrebna dvotrećinska većina, koja je inače potrebna samo za pitanja poput suvereniteta i teritorijalnih pitanja. Parlament je potom glasao za to da se brak Ustavom definiše kao zajednica muškarca i žene, što nije ušlo u Ustav, jer vladajuća koalicija tada nije dobila dvotrećinsku većinu. Od tada, pomaka po pitanju priznavanja istopolnih zajednica u Severnoj Makedoniji nije bilo.¹²² U **Hrvatskoj**, životno partnerstvo osoba istog pola, načela, sklapanje i prestanak životnog partnerstva, postupci nadležnih organa u vezi sa sklapanjem i prestankom životnog partnerstva, vođenje registra o životnom partnerstvu kao i pravni efekti životnog partnerstva definisani su Zakonom o životnom partnerstvu osoba istog pola koji je usvojen 2014. godine. Međutim, prvi put u zakonodavstvu Republike Hrvatske istopolna zajednica i pravni učinci postojanja te zajednice definisani su *Zakonom o istopolnim zajednicama* koji je usvojen 2003. godine a prestao je da važi usvajanjem *Zakona o životnom partnerstvu osoba istog pola*.¹²³

SVETSKA PANDEMIJA COVID-19 I NJEN UTICAJ NA LGBTI ZAJEDNICU U SRBIJU

Svetska pandemija koja je uzrokovana korona virusom obeležila je godinu za nama. Zauzela je gotovo čitav medijski prostor¹²⁴, a najviše je pogodila građane i ekonomiju. Mediji, agende političkih lidera, kao i građani bili su zaokupljeni pandemijom. Mnogi hibridni režimi, uključujući i one u Srbiji, koristili su pandemiju da ojačaju svoje autoritarne mehanizme, dok su pokazatelji stepena demokratije i ljudskih prava nastavili da se pogoršavaju.¹²⁵

Već početkom januara 2020. godine prvi slučajevi korona virusa su detektovani u Italiji i Francuskoj da bi tokom februara virus masovno počeo da se širi po Starom kontinentu. Virus je ubrzo stigao u Srbiju, u kojoj

¹²⁰ Kosovo <https://www.lgbti-era.org/content/kosovo>

¹²¹ <https://prishtinainsight.com/lgbti-groups-criticise-civil-partnership-plans/>

¹²² Guide to resources on LGBTQ+ in Eastern Europe: North Macedonia <https://libguides.ucl.ac.uk/LGBTQ/NorthMacedonia>

¹²³ Hrvatska dozvoljava gej brakove <https://www.telegraf.rs/vesti/796327-hrvatska-dozvoljava-gej-brakove>

¹²⁴ Za više o medijskom izveštavanju pogledati publikaciju koju je Ebart uradio u partnerstvu sa OSCE : *Analiza izveštavanja medija o epidemiji korona virusa u Srbiji*. Dostupno na : <https://www.osce.org/files/f/documents/4/e/457648.pdf>

¹²⁵ <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2020>

je zabeležen i prvi smrtni slučaj od korona virusa u Evropi.¹²⁶ Predsednica Narodne skupštine, Maja Gojković, je 5. marta raspisala parlamentarne izbore, zakazane za 22. april. Kako niko nije znao šta će pandemija doneti sa sobom, tako su i izbori odlagani i sa konačnim ukidanjem vanrednog stanja 6. maja, izbori su ponovo zakazani za 21. jun. Na ovim izborima je ubedljivu odnela je Srpska napredna stranka (SNS). Dotadašnja predsednica Vlade Srbije, Ana Brnabić, je od strane predsednika stranke i predsednika Srbije, Aleksandra Vučića, ponovo izabrana za mandatarku za sastav nove Vlade. Time je Srbija nastavila da bude jedina država u svetu koja ima za predsednika Vlade ženu pripadnicu LGBT zajednice. Vlada Srbije je dobila dva nova ministarstva: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog i Ministarstvo za brigu o porodici i demografiji, što se može tumačiti i kao rezultat kompromisa liberalnijih i konzervativnijih struja. Ministarka za ljudska i manjinska prava je postala Gordana Čomić koja se i u prethodnim sazivima istakla po liberalnijim stavovima kada su u pitanju prava LGBTI zajednice. Trenutno je u proceduri nekoliko zakona koja se tiču prava ove zajednice. Ministarstvo koje rukovodi Gordana Čomić je trenutno najavilo da je u planu izrada ili izmena *Zakona o rodnoj ravnopravnosti*, *Zakon o zabrani diskriminacije* i *Zakona o istopolnom partnerstvu*. Trenutno su za jedan od ovih zakona pozvane nevladine organizacije, da, u kratkom roku (do početka februara), daju svoje komentare¹²⁷, dok se otvaranje poziva za ostale očekuje.¹²⁸

I dalje je jaka opozicija ovakvim zakonskim predlozima, a ona je uglavnom oličena u predstavnicima Crkve i nekih desnih organizacija koje opstaju uprkos pomenutim zabranama.¹²⁹ Sa druge strane postoji i deo javnosti koji već godinama javno zagovara usvajanje ovakvih zakonskih predloga pa i preko peticija koji je potpisalo više hiljada građana.¹³⁰ Ostaje da se vidi kako će se na kraju i samo glasanje odvijati jer vladajuća koalicija ima dvotrećinsku većinu i nije nužno da svaki mali koalicioni partner i glasa za predlog. Ono od čega treba opravdano strahovati jeste kako će teći tok skupštinske rasprave jer su se homofobni komentari već mogli čuti u srpskom parlamentu.¹³¹

Uzećemo samo za primer da je ova pandemija doprinela širenju lažnih vesti, informacija i sadržaja na društvenim mrežama a kao primer za Srbiju bismo, u kontekstu LGBTI zajednice, izdvojili lažnu vest koja se brzo proširila po društvenim mrežama da će se Parada ponosa održati u Leskovcu a što je izazvalo i burnu reakciju srednjoškolaca koji su izašli sa časova na ulice da protestuju.¹³² Iako su iz beogradske organizacije

¹²⁶ <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/prva-evropska-zrtva-korone-bila-u-srbiji>

¹²⁷ Javni poziv organizacijama civilnog društva, <https://bit.ly/3r4xC0H>

¹²⁸ <https://euprava.gov.rs/usluge/6239>

¹²⁹ <https://www.slobodnaevropa.org/a/godina-za-zakon-o-istopolnom-partnerstvu-u-srbiji/31025074.html>

¹³⁰ <http://parada.rs/peticija-za-usvajanje-zakona-o-registrovanim-istopolnim-partnerstvima/>

¹³¹ <https://www.blic.rs/vesti/politika/izbor-nove-vlade-mozete-da-me-zovete-sultanija-homopremijerkaali-ja-cu-menjati-srbiju/s8w9cpp>

¹³² <https://www.danas.rs/drustvo/danas-svetska-parada-ponosa-2020-onlajn/>

Parada oštro demantovali da se planira Parada ponosa u tom trenutku u Leskovcu¹³³ to je zapravo samo podgrejalo homofobno stanje u društvu.

Već prvi svetski izveštaju koju su izašli na ovu temu tokom protekle godine su jasno stavili do znanja da je LGBTI zajednica bila prepoznata kao jedna od najugroženijih usled specifičnosti koje je ova pandemija donela sa sobom. Ovde pre svega mislimo na stroga zatvaranja koje su sprovele brojne zemlje a koje su za posledicu imale višenedeljna zatvaranja stanovnika u svojim kućama. Kao i kod ostatka stanovništva i pripadnici ove zajednice su osetile posledice u smislu gubitka posla, razvijanja anksioznosti zbog dugog zatvaranja u kuće ali i pojačavanja depresivnih stanja kod osoba koje su i obolevale pre pandemije. Poseban problem koji je ova pandemija prouzrokovala jeste taj koji je pripadnike ove zajednice stavio u "neprijateljsko okruženje" odnosno u najčešće porodično okruženje koje ne prihvata seksualnu orijentaciju svojih članova porodice. Takva vrsta toksičnog okruženja može biti povređujuća na više načina, ne samo u smislu fizičkog već i ekonomskog nasilja a u krajnjoj meri i fizičkog, kako se navodi u Rojtersovom izveštaju.

Takođe, javne manifestacije poput Parade ponosa su masovno otkazivane ili odgađane (više od 220 planiranih parada u periodu od aprila 2020. godine je otkazano).¹³⁴ Svetska Parada ponosa je održana onlajn¹³⁵, a Parada koja je trebalo da se održi u Srbiji u septembru 2020. godine je takođe održana onlajn.¹³⁶

¹³³ <https://parada.rs/lazna-vest-o-prajdu-u-leskovcu/>

¹³⁴ Izvor: <https://time.com/5814554/coronavirus-lgbtq-community-pride/>

¹³⁵ <https://www.danas.rs/drustvo/danas-svetska-parada-ponosa-2020-onlajn/>

¹³⁶ <https://www.slobodnaevropa.org/a/beogradska-nedelja-ponosa-solidarni-i-u-4-zida/30842134.html>

ZAKLJUČAK

Promena položaja- veća vidljivost, ravnopravnost i bezbednost LGBTI osoba u Srbiji je proces koji još uvek nije završen. Brzina tog procesa uslovljena je brojnim društvenim i političkim činiocima.

Izbor lezbejke za predsednicu Vlade, i to u dva navrata, je svakako događaj *par excellence* za ovdašnju zajednicu, ali ne i samo za nju već se slobodno može reći i za Evropsku uniju kojoj Srbija teži. Politički izbor Ane Brnabić nije ništa manje značajan nego izbor nekog drugog člana ili članice zajednice bilo gde u svetu, jer je i tamo kao i ovde tome prethodila borba koja je bila u vezi stvaranjem građanskog društva.

Antidiskriminatorne zakonske odredbe u različitim oblastima počev od obrazovanja, medija, zaposlenja su pozitivne ali često bez adekvatne primene u praksi. Uprkos tome, pomaci su vidljivi, počev od činjenice da se već nekoliko godina za redom organizuje Parada ponosa bez incidenata, pa do najave da će se Zakon o istopolnim zajednicama ubrzo naći u skupštinskoj proceduri.

Da bi do korenitih promena u društvu zaista i došlo neophodno je uspostaviti bolji dijalog i partnerstvo između predstavnika LGBTI zajednice i državnih organa, osnažiti sve uključene u taj dijalog da prepoznaju društveni značaj tih promena, osnažiti i same LGBTI osobe kako bi stekle poverenje u institucije i bez straha zagovarale svoja prava i prijavljivale nasilje i diskriminaciju. Najteže promene se odnose na promene percepcije LGBTI osoba u društvu. Stavovi javnog mnjenja su i dalje uglavnom negativni što promene zakonodavnog okvira i istrajanost u njihovoj primeni čini još značajnijim po LGBTI osobe.

LITERATURA

- „Šta je Ana Brnabić uradila za LGBT+ prava u Srbiji?“ Talas <https://talas.rs/2019/02/05/sta-je-ana-brnabic-uradila-za-lgbt-prava-u-srbiji/>
- Akcioni plan za poglavlje 23, Pravosuđe i osnovna prava, Pregovaračka grupa za poglavlje 23, jul 2020.
- Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije, Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade republike Srbije.
- Analitički izveštaj o nedostacima i pravnim prazninama u implementaciji postojećih politika anti-diskriminacije, prevencije nasilja, zločina i govora iz mržnje prema LGBT osobama, Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM
- Analiza stručnih i političkih predloga za ustavnu reformu - U javnosti predstavljeni predlozi u periodu 2006-2016, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2016.
- Analiza stručnih i političkih predloga za ustavnu reformu; U javnosti predstavljeni predlozi u periodu 2006-2016, Prof. dr Jelena Jerinić Tijana Kljajević, Beograd 2016.
- Anti-diskriminacioni normativni okvir u Srbiji u oblasti LGBT prava, Labris, Beograd, 2017.
- Bečka konvencija o diplomatskim odnosima, 1961. <http://www.voa.mod.gov.rs/dokumenti/becka-konvencija-o-diplomatskim-odnosima.pdf>
- Biti LGBTI u istočnoj Evropi, UNDP, 2017.
- Bojan Bilic, Evropa ♥ gejeve? Evropeizacija i parade ponosa u Srbiji, u Preko duge u Evropu LGBT aktivizam i evropeizacija na prostoru bivše Jugoslavije, Centar za kvir studije: Beograd 2016.
- Časopis za pravnu teoriju i praksu Advokatske komore Srbije, br 4/2018, Službeni glasnik, Beograd, 2019.
- Dajč, Haris., LGBT pokret i nacionalni sentimentima :politike isključivosti unutar unutar LGBT zajednice u Srbiji. Antropologija 20, no. 3 (2020)
- Diskriminacija u Srbiji – praksa i izazovi, Yucom, Beograd
- Gej lezbejski info centar <http://gayecho.com/glic>
- Godišnji izveštaj Evropske komisije o napretku Republike Srbije, 2019. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/201905_29-serbia-report_SR - REVIDIRANO.pdf
- Hronologija 20 godina Labrisa organizacije za lezbejska ljudska prava 1995 -2015. Labris: Beograd 2015
- <http://parada.rs/announcement/2007-2>
- <http://parada.rs/announcement/2011-2>
- <http://parada.rs/announcement/2012-2>
- <http://parada.rs/announcement/2016-2>
- <http://parada.rs/prajd-info-centar>
- <http://www.gej.rs/queeria-centar>
- <https://rs.n1info.com/lifestyle/a494081-oglas-u-novinama-da-se-ne-odrice-dece>

- <https://rs.n1info.com/vesti/a631103-beograd-prajd-nedelja-ponosa-i-prajd-mars-nece-se-odrzati-u-tradicionalnoj-formi/>
- <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-46126520>
- <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/homofobija-i-nasilje-izbliza-prajd-info-centar-napadnut-11-put-od-2018-godine-vandali/yxnm5y>
- <https://www.danas.rs/politika/vlada-prihvatila-samo-sest-od-400-amandmana/>
- <https://www.dasezna.lgbt/>
- <https://www.dw.com/sr/gej-parada-u-beogradu-ipak-otkazana/a-4707073>
- <https://www.glasamerike.net/a/brnabic-na-paradi-ponosa/4032490.html>
- <https://www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%C5%A1tvo&url=Ponocni-Prajd-u-Beogradu>
<https://www.dw.com/sr/trijumf-srpskog-gej-pokreta/a-18726987>
- <https://www.transserbia.org/>
- <https://www.yihr.rs/bhs/euro-prajd-2022-godine-u-beogradu/>
- <https://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/zlocin-iz-mrznje-WEB.pdf>
- Izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji za 2019. godinu, U.S. Embassy Belgrade, 2019.
- Krivični zakonik, „Sl. glasnik RS”. Br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014)
- Ljudska prava u Srbiji 2018, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2018.
- Ljudska prava u Srbiji 2019, Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2019.
- Marija Radoman, Istraživanje stavova LGBT populacije o sektoru bezbednosti, Filozofija i društvo XXIII (1) 2012, str. 153.
- Mišljenje o Ustavu Srbije, Evropska komisija za demokratiju putem prava, Strazbur, 2007.
- Novosti, V. Crnjanski Spasojević, 18.11.2020. <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/241120/241120-vest5.html>
- Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011, 6/2015)
- Pravilnika o bližim uslovima, kriterijumima i načinu izbora, testiranja i procene davaoca reproduktivnih ćelija i embriona ("Sl. glasnik RS", br. 27/2019)
- Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, ("Sl. glasnik RS", br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 - dr. pravilnik, 1/2012 - dr. pravilnik, 51/2019 i 12/2020)
- PREDRASUDE NA VIDELO – HOMOFOBIA U SRBIJI Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja o LGBT populaciji, CESID, Beograd, 2008. <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/04/Istrazivanje-Predrasude-Na-Videlo-2008-GSA.pdf>
- Pritužba O. z. l. j. p. protiv Sekretarijata za upravu GU Grada Beograda zbog diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije u postupku pred organima javne vlasti <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/pritužba-o-z-l-j-p-protiv-sekretarijata-za-upravu-gu-grada-beograda-zbog-diskriminacije-po-osnovu-seksualne-orijentacije-u-postupku-pred-organima-javne-vlasti/>

- Ravnopravnost- regulativa i realnost, Koalicija za ravnopravnost KORAK, Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM, Beograd
- Rodna i LGBT diskriminacija : postoji i uspeva. Osnovna studija o stavovima mladih o rodnoj i LGBT ravnopravnosti. Atina 2010.
- Saša Gajin, Model Zakona o registrovanim istopolnim zajednicama, Beograd : Centar za unapređivanje pravnih studija, 2013.
- Ustav Republike Srbije – Nedostaci i potreba za reformom, Preliminarni izveštaj o nedostacima Ustava Republike Srbije i predlozi za reformu, Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM, Beograd 2013
- Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006)
- Zajedno za poboljšanje položaja LGBTI osoba u Srbiji: rezultati i dobre prakse, Izveštaj o radu Lokalnih mreža za prevenciju diskriminacije i podršku LGBTI osobama u Srbiji, Labris, Beograd, 2020.
- Zakon o javnom informisanju („Sl. glasnik RS”, br. 43/2003, 61/2005, 71/2009, 89/2010 - odluka US i 41/2011 - odluka Ustavnog suda)
- Zakon o mladima („Sl. glasnik RS”, br. 50/2011)
- Zakon o radu („Sl. glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009 i 32/2013), čl.18.
- Zakon o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS”, br. 24/2011)
- Zakon o visokom obrazovanju („Sl. glasnik RS”, br. 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010 i 93/2012) Zakon o radiodufuziji („Sl. glasnik RS”, br. 85/06, 62/06, 85/06)
- Zakon o zabrani diskriminacije. „Sl. glasnik RS”. Br. 22/2009
- Zakonik o krivičnom postupku. „Sl. glasnik RS”. Br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).
- Zločin iz mržnje, Labris, Beograd, 2016.

